

Prethodno priopćenje UDK 159.964.2:165.2Lacan, J., Žižek, S.

Primljeno 16. 3. 2010.

Andrea Milanko

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR–10000 Zagreb
amilanko@ffzg.hr

Poredak Realnog u lakanovskoj psihoanalizi

Sažetak

Ovaj rad razmatra jedan problematičan i osporavan, ali ključan psihoanalitički pojam, pojam Realnog poretka i njegov odnos prema Simboličkome poretku. Nakon pregleda dviju načelnih perspektiva iz kojih se pristupa Realnome (pitanje subjekta i pitanje Simboličkoga poretka), analizira se utjecaj strukturalizma na kasniju Lacanovu fazu, koju dalje razrađuje Žižek. Razmatrajući operativnost pojma Realnog u Žižekovim radovima te njegov političko-etički potencijal, poredak Realnog razumijeva se kao praznina.

Ključne riječi

Realno, Simbolički poredak, psihoza, isključivanje, strukturalizam, praznina

Uvod umjesto definicije

U pokušaju objašnjavanja pojma Realnog nalazimo se u iskušenju da izvodi-mo nekoliko poslova simultano, budući da je pojam Realnog usko povezan sa svim temeljnim psihoanalitičkim pojmovima: od njegova odnosa prema Simboličkom poretku do pojma *objet petit a*, prolaska kroz fantazmu, žudnje, nagona prema smrti, subjekta i nesvjesnog, što govori o lakanovskoj psihoanalizi kao zatvorenu sustavu međusobno povezanih pojmova. Prihvati li se Žižekovo tumačenje Lacana, Simbolički poredak, kao »niti objektivna niti subjektivna, nego upravo kao poredak intersubjektiviteta« (2006:70), vodi se »logikom označitelja«, »koja razvija neobičnu strukturu subjektova odnosa prema Drugom kao njegovoj simboličkoj supstanciji« (2006:70). Žižek odbacuje »supstancijalistički« način čitanja položaja subjekta prema subjektovu razumijevanju nedokučiva suviška Stvari »koja izmiče njegovu refleksivnom simboličkom shvaćanju« (Žižek, 2006:78) – ono u Stvari što izmiče subjektovu shvaćanju »nije više suvišak njena pozitivnog sadržaja u odnosu na naše spoznajne moći nego, naprotiv, njen *manjak*, to jest tragovi *neuspjeha, odsustava* upisanih u njen pozitivni sadržaj« (Žižek, 2006:79). Stoga se podnaslov *Odsutno središte političke ontologije* Žižekova *Škakljivog subjekta* odnosi na, između ostalog, razračunavanje psihoanalize s poviješću filozofske misli koja je metafizičkim pojmovima što izmiču subjektovu poimanju pretpostavila postojanje nikad dokučivog *pozitivnog*¹ sadržaja. Međutim, kako je tvrdnja o postojnosti čega izvan subjektova horizonta spoznavanja donesena od (filozofskog, utemeljujućeg) subjekta, jasno je da će se Žižek upustiti u

¹

Lacan tako sumira cjelokupnu povijest filozofije kao neprekidno kruženje oko Stvari (usp. 1997:60).

humanističku rehabilitaciju psihoanalize polemiziranjem s filozofijom, no i sa svakom ideološkom gestom (kapitalizam, komunizam, demokracija) koja teži prikriti svoju nemogućnost koja leži upravo u njezinu središtu i uvjet je njezina opstanka.² Drugi razlog Žižekova psihoanalitičkog zadiranja u filozofiju naslijeđe je Lacanove česte uporabe filozofijskih koncepata.³

Dosezi lakanovske psihoanalize iz perspektive Lacanu nesklonih kritičara uglavnom se svode na optužbu za pansimbolizam, no Lacanovo razvedeno učenje nadahnuto De Saussureovim strukturalizmom i Freudovom misli, s posebnim uzimanjem u obzir pojmova iz Freudove kasne faze (nagon prema smrti i prisila ponavljanja npr.), otvaraju mogućnost stalnoga etičkog angažmana, kako će to razraditi posljednji odjeljak ovoga teksta. Zamjerka Lacanovu pansimbolizmu korespondira kritici Žižekovih radova zbog njegova inzistiranja na pojmu *das Ding* i poretku Realnog, koji će Žižeku poslužiti kao jedini odgovor na svako pitanje upućeno iz tabora humanističkih disciplina – on će štoviše trijumfirati nad njima jer pokušavaju *disciplinirati* ono što je onkraj njihova simboličkog⁴ horizonta, zbog čega je uputno ponajprije istražiti pojam Stvari (*das Ding*) i poretka Realnog u lakanovskoj psihoanalizi i Žižekovu razradu istih.

Čista praznina ili prekomjerna materijalnost?

Objašnjavajući pojam Realnog, Dylan Evans ne daje jednoznačnu definiciju jednog od triju ključnih poredaka psihoanalize (trijada Imaginarno, Simboličko, Realno), priznajući da »nije potpuno jasno je li Realno izvanjsko ili unutarnje, ili je nespoznatljivo, ili pak pristupačno razumu« (1996:160). S jedne strane, Realno je u periodu Lacanova rada 1953.–1955. ono što je izvan/onkraj jezika i nedostupno simbolizaciji; s druge strane, ono što se *nije moglo* integrirati u Simbolički poredak kod psihotičnih bolesnika, vraća se u obliku Realnog, i to halucinacije. Kako to tumači Vladimir Biti:

»Zbiljsko – od čega u [Lacanovoj] koncepciji nema ničega materijalnijeg! – pripušta se u simbolički registar samo kao fantazam, halucinacija, kao slatka ali pogubna obmana.« (2000:449)

Lacan, međutim, tvrdi kako »na razini predodžaba (*Vorstellungen*) Stvar nije ništa, nego doslovno nije. Nju karakterizira njezina odsutnost, tuđost« (1997:63). Ova Lacanova postavka implicira dvoje: prvo, Stvari se može pristupiti jedino u radikalno izmijenjenu obliku ili, preciznije, njezino mjesto može se locirati jedino slijedeći njezine tragove u Simboličkom poretku (*Vorstellungen*) i, drugo, Stvar ne postoji (ona *nije*⁵), što podrazumijeva dvoje: Stvar po sebi ne može biti kantovska *Ding-an-Sich* i nipošto nema pozitivnu puninu.

Kada se Žižek u svojim tekstovima bavi Realnim, oslanja se mahom na kasniju fazu Lacanova rada, posebno na *Etiku psihoanalize*, gdje, prema Žižeku, nastaje ključni preokret Lacanove misli. Iz te se faze Stvar nadaje kao pripadna poretku Realnog/Zbiljskog, a Zbiljsko je »prekomjerno koju je nemoguće simbolizirati« (Matijašević, 2003:409). Sâmo određivanje pozicije s koje će se opisivati Realno ključno je i/li problematično. Naime, kako se Stvari ne može pristupiti izravno, nego tek retrogradno, slijedeći pukotine u Simboličkom poretku, koje su uvjetovane postojanjem nepripitamljive Stvari, zaključiti je da je Realno poredak koji je onkraj Simboličkog, a tako i onkraj subjekta. Međutim, analizirajući status psihotičnog bolesnika, Lacan detektira poseban mehanizam, onaj odbacivanja/isključivanja, iz čega se zaključuje kako postoji *unutar subjekta* – praznina, koja se nadomješta halucinacijama.

Naime, oslanjajući se na strukturalistički koncept sinkronije, Lacan zaključuje kako psihotičar odbacuje primarni strukturotvorni pojam (falus), »koji pridržava temeljni sustav riječi na određenoj udaljenosti ili u relacijskoj dimenziji« (1997:66).

Iz ovoga se vidi kako se određenje Realnog koleba između prekomjernosti ili čiste materijalnosti i potpune praznine,⁶ a isto tako ne razabire se položaj Realnog: je li to poredak konstitutivan za subjekt ili za intersubjektivnu sferu (Simbolički poredak). Lacan ovu dvojbu razrješava tako što postulira prazninu ili manjak u *das Ding*, a njegove efekte zahvaća u pozitivnosti:

»... [das Ding, apsolutni Drugi subjekta] locira se u najboljem slučaju kao nešto što nedostaje. Ne nalazi ga se, nego samo njegove ugodne učinke. U takvu stanju željenja i čekanja njega u ime načela ugone zahtijevat će se optimalna napetost; ispod toga nema ni percepcije ni nastojanja.« (1997:52)

Povratak Freudu

Za uspješan svršetak Edipova kompleksa, prema Lacanovoj reviziji Freudova razumijevanja, dijete treba prihvatiti ime oca i time ulazi u Simbolički poredak. No Lacanov povratak odnosu majke i djeteta dalekosežniji je i ima veći potencijal za razvijanje novoga poretka – Realnog.⁷ Prije ulaska u trijadni odnos otac–majka–dijete, dijete proživljava bolan i traumatičan trenutak odvajanja od majčina tijela, jedinstvo između majke i djeteta ukinuto je i dijete je osuđeno na stalno obnavljanje žudnje za povratkom cjelovitosti i jedinstva s majčinim tijelom. Žudnja nastaje kao razlika između zahtjeva i želje, stoga ta razlika koja se može naći pod kapom jednog označitelja upućena na drugog osigurati će žudnji stalno kretanje i kao posljedicu toga tvoriti lanac zamjena označitelja. Međutim, u kasnijoj fazi Lacanova rada, Realno je ambivalentno utoliko što ujedinjuje ugodu i zazor, privlačno je i pogubno ako mu se subjekt

2

Dok Lacan tvrdi da je »Realno ono što je uvijek na istom mjestu. To možete vidjeti u povijesti znanosti i mišljenja« (1997:70), Žižek će često naglašavati kako se ovakav način promišljanja nadovezuje na hegelijansku tradiciju, koja za početnu nemogućnost naknadno utvrđuje da je konstitutivna nužnost ili uvjet.

3

Usp. Matijašević (2003:407–416).

4

Za ilustraciju koliko se Žižek odmaknuo od Lacanova »pansimbolizma« može poslužiti njegovo čitanje Lacanova seminara o *Ukradenome pismu*, koji ima upravo pionirsku ulogu u daljnjoj razradi Simboličkoga poretka: »Možda bismo trebali ponovno iščitati Lacanov 'Seminar o Ukradenome pismu' iz ove perspektive: nije li samo pismo (...) objekt koji se opire simbolizaciji, višak, materijalni preostatak koji kruži među subjektima i zaražava svoga privremenog posjednika?« (Žižek, 1992:8)

5

Kako Žižek parafrazira Lacanovo opisivanje *lamelle*: »*lamella* ne postoji, ona opstaje« (2003:208).

6

Tvrtko Vuković u bilješci o pojmu Realnog također sažima diskusije o Realnom u dva temeljna određenja: Realno kao materijalna tjelesna stvarnost bića prije procesa simbolizacije i paradoksalno izgobljeno središte simboličkoga poretka (2009:10).

7

Lacan kaže za majku da »zauzima mjesto Stvari«, iz čega proizlaze sve složene kategorije frustracije, oblika ovisnosti i zadovoljstva (usp. 1997:67) Budući da prihvaćanje Imena Oca (zabrane) osigurava subjektu relativnu sigurnost od povratka u to strašno stanje Stvari (incest), incest je istodobno i fundamentalna žudnja i temeljno načelo primordijalnog zakona iz kojega se razvijaju ostali kulturni obrasci: »zabrana incesta nije ništa drugo do *condition sine qua non* govora« (Lacan, 1997:69). Međutim, kako će to Lacan naglasiti implicitno (usp. 1997:69), a Žižek eksplicitno elaborirati (»Kamo, Edipe?«), zabrana sinova odnosa s majkom nije u svojoj suštini zabrana, nego nemogućnost, budući da zakoni pretpostavljanju, reguliraju i proizvode njihovo kršenje (npr. Deset Božjih zapovijedi).

previše približi. Primjer kako funkcionira Realno jest Lacanov pojam *jouissance*⁸ kao nemogući užitak.

Realno ulazi u Lacanov obzor intenzivnijim razmatranjem Freudove kasne faze u kojoj Freud predstavlja novi termin, nagon prema smrti. Nagon prema smrti, kako se tumači u Freudovu tekstu »S onu stranu načela ugone«, posljedica je Freudova uočavanja slučajeva povratnika preživjelih vojnika iz Prvoga svjetskog rata kojima se mučne scene iz ratnih iskustava vraćaju s velikim intenzitetom u snovima i uopće prodiru u njihovu svakodnevicu na način koji im onemogućava uobičajeno i nesmetano življenje. Kako je logika Freudova psihoanalitičkog učenja prije susreta s iskustvom traumatiziranih bila poglavito izražena logikom postizanja načela ugone, nesmiljeno ponavljanje u svakom pogledu neugodnih iskustava navelo ga je na zaključak kako postoji jedno načelo onkraj načela ugone, koje egzistira u subjektu mimo njegove volje i kontrole i nazvao ga je nagonom prema smrti. Budući da se učinci nagona prema smrti pojavljuju npr. u snovima i halucinacijama, te imajući na umu Freudovo inzistiranje na razlikovanju latentnog i manifestnog sadržaja sna – pri čemu je manifestni rad sna rezultat četiriju »dimnih zavjesa« kako bi neugodni sadržaj iz nespješnog prodro u svjesno – Simbolički poredak sada se može razmatrati u odnosu prema poretku Realnog. Drugim riječima, Realno se ne odnosi prema biologiji ili stvarnosti, nego, riječima Željke Matijašević, »Realno je sada ono iz kojeg Simboličko zadobiva svoje značenje, njegovo označeno koje ga omogućuje« (2006:170).

Žižek uočava Lacanovu reviziju pojma Realnog od 1960-ih i 1970-ih: upotrebljavajući Freudov pojam *das Ding*, Stvar sada utjelovljuje nemogući užitak i, iako je u samom srcu Simboličkog poretka, za Simbolički je poredak konstitutivan kao praznina čija se jeza može izbjeći samo stvaranjem fantazme koja tu prazninu ispunja za subjekt prihvatljivim, čitljivim sadržajem (u smislu integritetnosti fantazme u Simboličkom poretku): »preko fantazme *jouissance* je pripitomljena, udomaćena« (Žižek, 2002:171), fantazma je »u osnovi scenarij koji ispunjava prazan prostor temeljne nemogućnosti, zaslon koji prekriva prazninu« (Žižek, 2002:174). Stoga će Žižek u svojim tekstovima često ponoviti da subjekt prolazi kroz fantazmu.

Slučaj Edip

Kolebanje u lociranju Stvari (pripada li unutarnjem ili izvanjskom) za Evansovo je razumijevanje, kako je navedeno, posljedica Lacanova škrta bavljenja pojmom Realnog, no Žižekovo razumijevanje Realnog vodi ga k zaključku da je Realno paradoksalnoga karaktera: ta neodlučivost položaja Realnog proizlazi iz njegove »prirode«: »... iako ne postoji [Realno kao entitet] (u smislu 'realno postojećeg', onog što zauzima mjesto u zbilji), ima niz karakteristika – rezultira određenim strukturalnim posljedicama, može proizvesti niz efekata u simboličkoj realnosti subjekta« (Žižek, 2002:220). Žižek će Lacanovo bavljenje Realnim promatrati u kontekstu Lacanova psihoanalitičkog pomaka: ako je 1950-ih Realno pre-simbolička realnost, preokret nastaje 1960-ih i 1970-ih kada, prema Žižeku, Lacanovo Realno sve više nalikuje Imaginarnom.⁹ Zbog obilježnosti paradoksalnošću, Realno je usko povezano s pojmom *jouissance* kao »užitak [koji] ne postoji, nemoguć je, ali izaziva niz traumatičnih efekata« (Žižek, 2002:221). Paradoksalnost *jouissance* potvrđuje prisutnost Realnog utoliko što oblik zabrane skriva nešto nemoguće.

Može se zaključiti kako autori koji su se bavili Realnim pristupaju analizi Realnog iz dviju temeljnih perspektiva: iz jedne se Realno promatra

i opisuje u kontekstu konstitucije subjekta (npr. Bruce Fink u *Lakanovskom subjektu. Između jezika i jouissance*), a iz druge u kontekstu popularne kulture i kolektiva (npr. Žižekovo *Pomaknuto gledanje, Uživajte u svom simptomu!*, itd.) Kako je subjektovo prihvaćanje Imena Oca uvjet bez kojega ne bi mogao opstati kolektiv jer je i on također zadan Simboličkim poretkom, obje navedene perspektive analiziranja Realnog međusobno se nadopunjuju. Ne začuđuje stoga što suvremene tzv. slabe subjekte Žižek objašnjava pomoću jednog od temeljnih kulturnih (dakle, zajednicom uvjetovanih) zabrana – Edipovim kompleksom. Subjekt je podložan promjenama koje su zahvatile kolektiv i u tom smislu se Edipovim kompleksom pokazuje na djelu povratna sprega između subjekta i kolektiva. U tekstu »Kamo, Edipe?«¹⁰ Žižek razvija argumentaciju na temelju kontinuiteta psihoanalitičke misli o Edipovu kompleksu na relaciji Freud–Lacan utvrđujući da zabrana incesta tek prikriva nemogućnost zadobivanja majke. Posjedovanje majke od sina urušilo bi samo postojanje Simboličkog poretka, izravni dolazak do objekta incesta (majke) izbrisao bi nužnu minimalnu granicu između Realnog i Simboličkog, koja je potrebna za izbjegavanje psihoze.¹¹ Paradoks zabrane čega nemogućeg Žižek razrješava tumačeći kako se »nemogućnost odnosi na nivo egzistencije (nešto je nemoguće; to jest, ne postoji), dok se zabrana odnosi na osobine koje predstavlja (*jouissance* je zabranjen zbog svojih karakteristika)« (Žižek, 2002:222).

Žižek se, međutim, ne osvrće na povijesno ovjerenu činjenicu incesta (npr. drevni Egipat), a odbacuje i kolebanja Claudea Léviya-Straussa kada je za incest utvrdio, na temelju proučavanja raznorodnih kultura i zajednica, da je univerzalna pojava (što bi posljedično značilo da je prirodan ili biološki uvjetovan fenomen u ljudskom društvu), makar je definirana zabranom ili zakonom (što dakle incest premješta u domenu kulturne kodiranosti, no Lacan to nije propustio problematizirati¹²). Dvosmislen položaj incesta, međutim, samo pokazuje jednaku paradoksalnost koju iskazuje Žižekovo razumijevanje i definiranje Realnog: Žižek naime ujedinjuje oba shvaćanja Realnog – ono je »i tvrda, neprobojna jezgra koja se opire simbolizaciji i čisti himerički entitet koji ne posjeduje nikakvu ontološku konzistenciju« (Žižek, 2002:228) – Realno ima kontingentan status jer njegovo javljanje ovisi o okolnostima, njegova opstojnost jest neuspjeh ili gubitak za koje Simbolički poredak »snosi odgovornost«, ne može se zahvatiti u svojoj pozitivnoj prirodi, »može biti strukturirano samo unazad, od svojih strukturalnih efekata« (Žižek, 2002:228). Stvar zaprima prostor »između dviju smrti«, tj. u pojasu koji dijeli nagon prema

8

Za raščlanjivanje pojma *jouissance* usp. Braunstein, Néstor, »Desire and Jouissance in the Teachings of Lacan«, u: Rabaté, Jean-Michel (ur.), *The Cambridge Companion to Lacan*, Cambridge University Press, New York 2003., str. 102–115.

9

Usp. Žižek (2002:219) i Žižek (2006:173).

10

Usp. Žižek, *Škakljivi subjekt, Odsutno središte političke ontologije (Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology)*, preveo D. Telečan, Šahinpašić, Sarajevo 2006.

11

Za Lacana se logičkim nadaje postojanje stadija koji prethodi simbolizaciji, »u kojem je

moguće da se dio simbolizacije ne dogodi (...) da nešto primordijalno vezano uz subjektovo biće ne uđe u simbolizaciju te da nije potisnuto, nego isključeno« (Lacan, 1981:93, prema Matijašević, 2006:180).

12

Dok Lacan Freudovo bavljenje moralom i uspostavom zakona u *Totemu i tabuu* vrednuje kao »potvrdu otkrića da je fundamentalni ili primordijalni zakon kojim se kultura počinje razilaziti s prirodom onaj zakon o zabrani incesta« (1997:66–67), naglašava također kako se i Freud i Levi-Strauss dotiču žena kao razmjenskih objekata među muškarcima, zbog čega je ocu onemogućen pristup kćerima, no ne obrazlažu što sprječava sinove da spavaju s majkom.

smrti (neumoljivu prisilu ponavljanja) od Simboličkog poretka, koji optimalno održavaju načelo ugone i načelo realnosti.

»To mjesto 'između dvije smrti', mjesto uzvišene ljepote, kao i strašnih čudovišta, sjedište je *das Ding*, realno-traumatske jezgre u središtu simboličkog poretka. Ono je otvoreno simbolizacijom/historizacijom: proces historizacije pretpostavlja prazno mjesto, ahistorijsku jezgru oko koje je artikulirana simbolička mreža.« (Žižek, 2002:184–185)

»Priroda« incesta može se bolje razumjeti usvoji li se »temeljna Lacanova lekcija« o strukturnoj nužnosti svakog objekta:

»... iako je točno da bilo koji objekt može zauzeti prazno mjesto Stvari, to se može dogoditi samo pomoću iluzije da je oduvijek bio ondje, tj. da nije ondje postavljen, nego *nađen kao 'odgovor realnog'*. Iako bilo koji objekt može funkcionirati kao objekt-uzrok žudnje – utoliko što moć fascinacije koju odašilje nije njegova nego proizlazi iz mjesta koje zauzima u strukturi – moramo, zbog strukturne nužnosti, podleći iluziji da moć fascinacije pripada objektu kao takvom.« (Žižek, 1991:33)

Edipov kompleks važan je utoliko što bismo na njegovu primjeru mogli sagledati posljedice približavanja Realnom: Edip kao pojedinac koji je izvršio prijestup (prekršio zabranu) zakoračio je onkraj simboličkih zakona. Njegov prijestup, međutim, daleko od toga da je srušio Simbolički poredak rodbinskih odnosa, upravo suprotno, samo ga je učvrstio. Edip je kažnjen ludilom (možemo reći kako je doživio blizak susret s nemogućom Stvari u središtu Realnog) kao pojedinac, dok zajednica nastavlja funkcionirati. Edipov susret s Realnim, vidimo, nije naštetio ostalim članovima zajednice, iako su njezini zakoni prekršeni. Postavlja se pitanje nije li tada mjesto Realnog zapravo unutar subjekta, Edipa, koji je strašnim proročanstvom predodređen izvršiti prijestup protiv zajednice, ili je pak Edip bio predodređen prestupiti *baš zbog toga što je znao za proročanstvo*, simboličku strukturu koju podržava Realno, tim više što Lacan inzistira na tome da se Realno uvijek vraća ma koliko ga Simbolički poredak nastojao integrirati (točnije – kružiti oko njega). Lacanova čuvena izjava da se ono »isključeno iz Simboličkog vraća u Realnom simptomu« podrazumijeva dvoje: Simboličko je bitno uvjetovano Realnim, Realno mu logički prethodi (kao što je ubojstvo praoca u prahordi za Freuda u *Totemu i tabuu* bio logički preduvjet nastanka i opstanka zajednice), i drugo – Realno se može artikulirati tek pošto je Simbolički poredak već uspostavljen, ono je »entitet koji mora biti naknadno konstruiran kako bismo u obzir mogli uzeti iskrivljavanja simboličke strukture« (Žižek, 1991:219). Najbliže operativnosti pojma Realnog, Žižek je sročio na sljedeći način:

»Realno je punina inertne prisutnosti, pozitivnosti: ništa ne manjka u Realnom – to jest, manjak je uveden tek simbolizacijom. (...) Ali je istovremeno Realno u sebi rupa, jaz, otvor koji zjapi usred simboličkog poretka. (...) Realno kao polazna točka, osnova, baza pozitivna je punina bez manjka: kao proizvod, preostatak simbolizacije, jest, nasuprot tome, manjak, praznina, stvorena odnosno okružena simboličkom strukturom.« (2002:229)

Koliko Žižek inzistira na nematerijalnosti Realnog, dokazuje sljedeći navod:

»Nije izvanjska stvar ona koja se opire hvatanju u simboličku mrežu, nego napuklina unutar same simboličke mreže.« (2007:215)

Kritičari Freudove i Lacanove psihoanalitičke prakse predbacuju obojici upotrebu mitova za liječenje kliničkih slučajeva i razvijanje teorije ljudske psihe te se prigovori svode na neegzaktost i spekulativnost njihovih postavki koje su s napretkom prirodnih znanosti opovrgnute ili barem dovedene u pitanje. Međutim, kako ističe Darian Leader, Lévi-Strauss, koji je Lacanu priskrbio

odsudni poticaj za uključivanje dosega strukturalne antropologije u psihoanalitičke koncepte,

»... tvrdio je kako je mit odgovor na početnu situaciju nemogućnosti ili proturječnosti ne u obliku rješenja nego iznalaženja novih načina njezine logičke formulacije. Jedna proturječnost, takorekuć, odgovor je na drugu.« (2003:39)

Drugim riječima, i Freudove teze o postojanju prahorde i Edipovu kompleksu te Lacanove daljnje teorijske razrade Freudovih mitova treba promatrati na razini Simboličkoga poretka i to ne kao pozitivne entitete koji podliježu empirijskoj (pr)ovjeri, nego kao *odnose* ili *radne modele*:¹³

»Lacanova usmjerenost na mit pokazuje kako se fikcija ne bi smjela shvatiti tek kao nešto 'lažno', nego kao nešto što se može *upotrijebiti* kako bi se organizirala nesumjerljiva i traumatična građa.« (Leader, 2003:42)

U skladu s Lacanovim redefiniranjem Edipova kompleksa (prijelaz s mita na formalnu strukturu), više ga zanima »što su mitovi i kako se uvode u optjecaj« (Leader, 2003:43), a upravo će se na tu dimenziju Simboličkoga poretka usmjeriti Žižek kako bi opetovano pokazao da Simbolički poredak opstaje zahvaljujući registru Realnoga, u čijoj srži leži praznina.

Operativnost Žižekova shvaćanja Realnog

Žižek će Lacanov pojam *objet petit a* smjestiti u izvjesni međuprostor (prostor između dviju smrti, tj. one fizičke i simboličke) te je za njega *objet petit a* sublimni objekt. Iz Žižekove¹⁴ psihoanalitičke optike, kojom analizira progon Židova i porast antisemitizma u nacističkoj Njemačkoj, glavni zaključci koji se mogu izvesti u bitnome povezuju fantazmu – kao pretvorbu unutarnjeg antagonizma u izvanjski uzrok (za nekompetitivnu njemačku ekonomiju i siromaštvo krivi su Židovi koji su namaknuli golemo bogatstvo spletkarenjem i otimačinom na račun Nijemaca) i simptom – kao antagonizam unutar subjekta/kolektiva koji se tek treba shvatiti i prihvatiti (kapitalistički sustav i demokracija kao takvi imaju za nusproizvod siromaštvo i izrabljivanje radne snage). Židovi tako predstavljaju simptom, ali i *objet petit a*, obilježava ih »čista praznina koja funkcionira kao objekt-uzrok želje« (Žižek, 2002:221), »pozitivni, materijalni objekt uzdignut na nivo nemoguće Stvari« (Žižek, 2002:104), tj. imaju »ono nešto« zbog čega se razlikuju od Nijemaca koliko god im sličili, dakle poprimaju odlike sublimnog objekta i budući da je »to nešto« nevidljivo, treba ga učiniti vidljivim (Davidove zvijezde i značke koje su Židovi trebali nositi na javnim mjestima). Da rezimiramo Žižekovim riječima definiciju sublimnog objekta: »uzrok koji po sebi ne postoji – koji je prisutan samo kao niz efekata, ali uvijek na distorziran, pomaknut način« (Žižek, 2002:221), odnosno, »što je isključeno iz Simboličkog (iz okvira korporativističkog sociosimboličkog poretka), vraća se u Realno kao paranoidea konstrukcija 'Židova'« (Žižek, 2002:176).

13

Leader objašnjava kako je važno uočiti povezanost ili sličnost između jednoga skupa odnosa s drugim skupom odnosa: »precjenjivanje krvnih odnosa (npr. incest) odnosi se prema podcjenjivanju krvnih odnosa (npr. patricid) jednako kao što se pokušaj bijega od autohtonosti odnosi prema nemogućnosti uspjeha bijegom. Time smo se odmaknuli od

teorije o Edipovu mitu kao prurušenoj reprezentaciji potisnutih želja k strukturalnome modelu koji ga promatra kao odgovor na logički problem« (2003:39).

14

Usp. *Sublimni objekt ideologije* (2002: 176–177).

Ovaj primjer kolektivne nacističke percepcije Židova korespondira s ponašanjem psihotičara, koji kao potporanj svome identitetu zahtijeva »paranoidnu konstrukciju ‘Židova’«. Psihoza se nadaje kao temeljna za razumijevanje Realnog, tim više što za Lacana ima jednak status kao neuroze (histerija) kod Freuda. Kao temeljni psihotički mehanizam Lacan izdvaja odbacivanje/isključivanje simboličke kastracije, pri čemu se nešto »izbacuje iz nesvjesnog« (Matijašević, 2006:180) umjesto pohranjivanja u nesvjesno te je psihotičar primoran deluzijama popunjavati »prazninu nastalu u simboličkom poretku, koja nastaje zbog odsutnosti primarnog označitelja« (Matijašević, 2006:181). Iz razmatranja slučaja psihotičnoga bolesnika također, dakle, slijedi da je Realno čista praznina. Žižek za opis Realnog upotrebljava metafore slične praznini – Realno kao »praponor koji sve guta, rastvarajući sve identitete« (2008:68) – stoga ne čudi što će na drugom mjestu naglasiti da »ne smijemo izbrisati razdaljinu što razdvaja Realno od njegove simbolizacije: upravo taj suvišak Realnog nad svakom simbolizacijom djeluje kao objekt-uzrok želje« (2002:16), zbog čega je

»... Lacanova teorija fantazme zamišljena kao konstrukcija koja dopušta subjektu da izide na kraj s tom traumatskom jezgrom. Na toj razini završni moment analize određen je kao ‘prolazak kroz fantazmu’.« (2002:182)

Ono što analitičaru Žižek nalaže kao pothvat koji može i treba učiniti jest to da, unatoč tome što je »Realno nemoguće (...) upravo je ta nemogućnost ono što treba zahvatiti kroz njezine efekte« (2002:221).

Međutim, Žižek odlučno tvrdi, parafrazirajući Lacana, da je Realno »mного složeniji pojam od čvrste transhistorijske ‘jezgre’ koja zauvijek izmiče simbolizaciji; uopće nije povezana s onim što je njemački idealist Immanuel Kant zvao stvari-po-sebi« (2008:69–70; također u Žižek, 2002:233) – upravo suprotno Evansovu razumijevanju Realnog kao »kantovske stvari-po-sebi, nespoznatljivo x« (1996:161). Za Evansa pojam Realnog, kako je naznačeno na početku ovoga teksta, uvelike je dvosmislen, zauzimajući položaj i izvan (jer se vraća u obliku trauma i halucinacija) i unutar stvarnosti,¹⁵ a Žižek ga smješta »u jezgru ljudske seksualnosti« (2008:69): ulaskom u režim seksualne razlike kojom upravlja Simboličko, ljudsko biće je na gubitku nakon kojeg mu ostaje »nekastrirani ostatak, neuništiv parcijalni objekt odsječen od tijela uhvaćena u seksualnu razliku« (Žižek, 2008:69). Sam će Lacan u reviziji (*Paranoična psihoza i njezin odnos prema ličnosti*, 2002:21) paranoične psihoze uzroke toj anomaliji tražiti, ako nije riječ o organski uvjetovanom razvoju bolesti, u životnim situacijama – s posebnim naglaskom na inicijalne situacije djetinjstva. Žižek dapače uočava *univerzaliziranje mehanizma isključivanja* u Lacanovim radovima iz posljednjih godina života: »postoji stanovito isključivanje prirođeno poretku označitelja kao takvom; svaka je simbolička struktura izgrađena oko stanovite praznine i podrazumijeva da je iz nje isključen stanoviti ključni označitelj« (2002:106) pa je tako i »Drugi, sam simbolički poredak, također *barré*, prekrizen temeljnom nemogućnošću, strukturiran oko nemoguće/traumatske jezgre, oko središnjeg manjka« (2002:170). Drugim riječima, ako su, prema Freudovu razumijevanju neuroza, svi ljudi bili više ili manje histerici, prema Lacanovu tumačenju psihoza, svi ljudi su (pa i znanstvene discipline, kako to navodi Žižek) manje ili više psihotici.

Čini mi se da se iz ove nelagodne pozicije u lociranju Realnog može izići promotri li se Žižekov stil pisanja i okolnosti u kojima problematizira Realno. Naime, Žižek se u tumačenju Lacanovih koncepata, posebice Realnog, okreće popularnoj kulturi i politici – kako kaže: »uvjeren sam u svoje vlastito

razumijevanje nekog lakanovskog koncepta samo ako ga mogu uspješno prevesti u suštinsku imbecilnost popularne kulture« (Žižek prema Matijašević, 2003:410). Pojam Realnog dakle izmiče čistoj definiciji, on svoje »značenje« mijenja iz konteksta u kontekst, štoviše, kontekst ili Simbolički poredak dat će Realnome okvire »čitljivosti«. Kako to navodi Žižek, »Realno je istovremeno pretpostavljeno i uspostavljeno simboličkim« (2002:229). Razumljivo je stoga da Žižekova djela vrve primjerima iz popularne kulture te da se njegovo pozivanje na Realno mijenja ovisno o kulturnom segmentu koji promatra. Važno je izvući konzekvencije iz ovoga pristupa: Žižek kao »iščezavajući posrednik« između psihoanalize i kulture ukazuje na to da se o Realnom kao potpornju Simboličkog poretka može govoriti jedino preko Simboličkog. Stoga će njegov fokus uvijek biti usmjeren na Simbolički poredak i traganje za njegovim puknućima, jer puknuća u Simboličkom poretku signaliziraju – i logički pretpostavljaju – postojanje nečeg onkraj Simboličkog, koje Simboličko nastoji integrirati, no uvijek u tome podbacuje. Zbog toga Realno kao pretpostavka o postojanju praznine (ili, kako se također naziva – tvrde, neprobavljive jezgre) čini Žižekov pristup – a time zapravo i cijele Lacanove psihoanalize – izrazito djelatnim u pogledu kritike dominantnih ideoloških diskurza. Praznina Realnog i njegovo neumoljivo vraćanje osiguravaju širok manevarski prostor u kojem se svaki politički ili etički angažman može osporiti:

»Radikalna kontingentnost imenovanja implicira nesvodiv rascjep između Realnog i modusa njegove simbolizacije: određena povijesna konstelacija može biti simbolizirana na različite načine; samo Realno ne sadrži nikakav nužan modus svoje simbolizacije.« (2002:138)

Upravo zbog toga »'odgovor realnog' nužan je za održavanje intersubjektivne komunikacije kao takve« (Žižek, 1991:30). U tom smislu može se govoriti o etičkom potencijalu psihoanalize, što je za Žižeka najvažnija lekcija usvojena iščitavanjem Lacana.

Literatura

Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb 2000.

Braunstein, Néstor, »Desire and Jouissance in the Teachings of Lacan«, u: Rabaté, Jean-Michel (ur.), *The Cambridge Companion to Lacan*, Cambridge University Press, New York 2003., str. 102–115.

Evans, Dylan, *Dictionary of Psychoanalytic Theory*, Brunner–Routledge, New York 2003.

Lacan, Jacques, »Das Ding«; »Das Ding (II)«, u: Jacques-Alain Miller (ur.), *The Ethics of Psychoanalysis 1959–1960. The Seminar of Jacques Lacan Book VII*, preveo Dennis Porter, New York 1997.

Lacan, Jacques, »Paranoična psihoza i njezin odnos prema ličnosti«, *Tvrđa*, 1–2 (2002), str. 13–21.

Leader, Darian, »Lacan's Myths«, u: Rabaté, Jean-Michel (ur.), *The Cambridge Companion to Lacan*, Cambridge University Press, New York 2003.

Matijašević, Željka, *Strukturiranje nesvjesnog: Freud i Lacan*, AGM, Zagreb 2006.

Matijašević, Željka, »Žižekovo zbiljsko kao supstancija što izmiče hegelovskom subjektu«, *Filozofska istraživanja* 89 (2/2003), str. 407–416.

Vuković, Tvrtko, *Ljubi Žižeka svoga!*, Meandar, Zagreb 2009.

Žižek, Slavoj, *Enjoy Your Symptom! Jacques Lacan in Hollywood and out*, Routledge, New York 1992.

Žižek, Slavoj, *Looking Awry: An Introduction to Jacques Lacan through Popular Culture*, MIT Press, Cambridge, Mass. 1991.

Žižek, Slavoj, »Psychoanalysis and the Lacanian Real: Strange Shapes of the Unwarped Primal World«, u: Beaumont, Matthew (ur.), *Adventures in Realism*, Oxford 2007, str. 207–223.

Žižek, Slavoj, *Sublimni objekt ideologije (Sublime Object of Ideology)*, preveli N. Jovanović, D. Kršić, I. Molek, Arkzin, Zagreb 2002.

Žižek, Slavoj, *Škakljivi subjekt. Odsutno središte političke ontologije (Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology)*, preveo D. Telečan, Šahinpašić, Sarajevo 2006.

Žižek, Slavoj, *Troubles with the Real / Der Ärger mit dem Realen*, Sonderzahl Verlagsgesellschaft, Wien 2008.

Andrea Milanko

The Real in the Lacanian Psychoanalysis

Abstract

This paper discusses a highly debatable and problematic, yet a key psychoanalytic concept, the Real, and its relation to the Symbolic order. After examining principally two major approaches to the Real (from the perspective of subject and from the perspective of the Symbolic order), the influence of structuralism on Lacan's later work is being analysed. Lacan's later work is taken up by Žižek, who introduces an operative dimension of the Real and its political and ethical potential. The Real is finally taken as an empty void.

Key words

the Real, Symbolic order, psychosis, foreclosure, structuralism, void